

Александар Трајановски

ПРИЛЕПСКАТА ЦРКОВНО-УЧИЛИШНА ОПШТИНА ОСНОВА- ТЕЛ НА ПРВОТО ЖЕНСКО УЧИЛИШТЕ ВО ПРИЛЕП ВО 1865—1867 ГОДИНА

Просветно-културната дејност на Прилепската црковно-училишна општина зазема мошне значајно место во македонското школство. Таа била организатор и координатор на бројни културно-просветни настани во Прилеп и во околината што се случувале од почетокот на XIX век. Со нејзино непосредно заземање прилепското граѓанство успеало да издејствува потребен султански документ за изградба и осветување на своја црква и училиште¹⁾. Со цел да го подобри школството и да ги реорганизира или усоврши тогашните келијни училишта, а како плод на дотогашниот забележителен културно-економски полет на градот, Прилепската општина презела редица мерки во својата средина да доведе проверени и способни учители. Со нејзино залагање во градот учителствувале: велешанецот Јордан Хаџи Константинов — Џинот, Никола Ганчев Еничерев од Пловдив, штипјанецот Јосиф Ковачев и др., кои извршиле реорганизација на прилепското училиште, претворувајќи го истото од келијно во световно. Сите овие учители биле „службеници на општината“, кои примале месечна или годишна плата од општинската каса и кои, во краен случај, за својата успешна и неуспешна просветно-културна дејност биле одговорни пред Општинското училишно настојателство, како дел на Општината.

Напоредно со активноста на Општината, во развитокот и добриот од на машкото училиште, Прилепската црковно-училишна општина одиграла значајна улога во основањето и прижата

¹⁾ Со помош на најбогатиот и најавторитетниот прилепски чорбаџија од првата половина на минатиот век Хаџи Христо Дамјановиќ, кој имал својство на владички намесник на Целагониската митрополија со титулата логотет и официјален претставник на христијанското население во Прилеп пред месните турски власти со титулата векил или милет баџија, во исто време и претседател на Општината, прилепското граѓанство успеало да добие везирска „бујурулдија“ за изградба на месната црква „Св. Благовештение“ во 1838 година, а подоцна и свое училиште во 1843 година.

за женското училиште во градот, поведена од побудите да ѝ се дадат можности за образование и школување на женската младина. Пред сè ова се однесува на нејзината улога во основањето на првото женско училиште во градот, на поставувањето на учителки, на нивната материјална издршка и на грижата околу нивната воспитно-педагошка дејност, потоа на грижата околу нивното домување и згрижување, на преземањето акција за изградбата на посебна училишна зграда за потребите на женското училиште во градот, кога веќе не успеала да го смести новооснованото училиште во единствената дотогаш училишна зграда во Прилеп и др.

1.

Паралелно со дејноста на Општината во пронаоѓањето на способни учители за машкото училиште, меѓу граѓанството се почувствувала потреба од создавање на соодветно женско училиште²⁾ во градот. Од шеесеттите години на XIX век таа идеја почнала и официјално да се манифестира од граѓанството. Така во некои цариградски весници се појавиле одделни дописки од прилепчани, кои отворено ја изнесувале оваа желба. Во една од нив се вели дека „додека (во Прилеп — м. б.) не се отвори едно постојано училиште за воспитување на девојчињата, никогаш нашиот народ нема да види бел ден и никогаш нема да има достоинствени луѓе за културно-просветните потреби на својата татковина“³⁾.

Иницијативата за основање на прво женско училиште во Прилеп⁴⁾ била реализирана во 1865 година и истата се совпаѓала со доаѓањето од Битола во Прилеп на учителката Недела Пет-

²⁾ Обзоръ на учебното дѣло въ Прилѣпъ, (Прилеп, s. a), с. 10—12, Историски архив на град Прилеп, непубликуван труд на Христо Шадев, долгогодишен директор на прилепските училишта и еден од најдобрите познавачи на постарата црковно-просветна архива на Прилепската црковно-училишна општина.

³⁾ Весник „Турция“, бр. 1, Цариградъ, 25. VI. 1866 г. (Дописка од Прилеп, 16. V. 1866 година).

⁴⁾ Во литературата за оваа проблематика се истакнува дека првото женско училиште во Прилеп било основано во 1830 година од Гурѓа Поплиева од Варош. Доколку постоело тогаш такво училиште, секако станувало збор за прво женско ќелијно училиште во градот. — Георги Трайчевъ, Градъ Прилѣпъ, София, 1925, с. 136; Христо Д. Брѣзцов. Во Прилепа града, Варна 1969, с. 69.

кова Караиванова⁵⁾). Воедно со ова се ставени темелите на Првото световно женско училиште⁶⁾ во Прилеп кое било основано на 1 јули 1865 година⁷⁾.

Поставувањето на Недела Петкова за учителка во новооснованото женско училиште во Прилеп настанало по договор меѓу неа и Општината, како што дотогаш обично се практикувало, како што го имаме случајот со нејзиното погодување за учителка во наредната 1866—1867 година. Меѓутоа, изворни податоци за тоа, за нејзиното договарање за учителка во учебната 1865—1866 година немаме. Исто така не ни е познато за каква плата работела Петкова за двете учебни години. Заради споредување ќе наведеме дека во ова исто време, бугарскиот учител Никола Ганчев Еничерев од Прилепската општина примал 8.000 гроша годишна плата⁸⁾. Но, Недела Петкова не можела да ја прима таа сума: прво, заради тоа што вообичаено било дотогаш женскиот училишен персонал да биде плаќан многу помалку од машкиот и, второ, Еничерев тогаш бил поставен за главен учител на сите прилепски училишта.

Во отсуство на училишна зграда првото женско училиште во Прилеп било сместено во куќата на Тошевици⁹⁾, во непосредна близина на машкото училиште и црквата „Св. Благовештение“.

5) Недела Петкова Караиванова е родена на 13. VIII 1826 година во гр. Сопот, Бугарија. Откако рано останала вдовица egzистенција нашла во учителскиот позив, посветувајќи му го најголемиот дел од својот живот на оваа дејност. Пред да дојде во Прилеп за себе имала неколкугодишна учителска дејност. Така таа била учителка во Софија, во Самоков и во Кустендил. Во летото на 1865 година заедно со својата 13-годишна ќерка Станислава, подоцна позната учителка во некои градови во Македонија и една своја внука доаѓа во Прилеп. — В. Думев, Изв' споменит' на дв' учителки во Македонија, Македонски преглед, год. I, кн. II, Софија, 1924, с. 52—66; Димитър Талева, Глас народен. Во Зборникот: Сто години ново бугарско училище во гр. Прилеп 1843—1943, Скопие, 1943, с. 53; Георги Трајчев, Град Прилеп, ... с. 136—138.

6) За првото женско училиште во Прилеп и воопшто за женските училишта во Македонија види: Ристо Кантарчиев, Женските училишта во Македонија, Просветно дело, XXVII/3—4, Скопје, 1971, с. 193—205.

7) Во оскуднага изворна документација и литература по оваа проблематика, почетокот од работата на првото женско училиште во Прилеп скоро насекаде се смета летото на 1865 година. Меѓутоа, познатиот историчар од македонско потекло — Велко Думев смета дека таа година Петкова на покана на Кустендилската црковно-училишна општина била погодена за учителка во тој град, додека во Прилеп доаѓа во 1866 година кога го формира првото женско училиште во градот. Аналогно на тоа, Думев смета дека учителката Петкова, го напуштила Прилеп во текот на 1868 година. Ние меѓутоа не можеме да се сложиме со оваа констатација. — В. Думев, Изв' споменит' на дв' учителки во Македонија ... с. 57—59.

8) Христо Шалдев, Поглед врху црковно-училишното д'ло во гр. Прилеп, 1912, с. 119. Непубликуван ракопис, Историски архив на град Прилеп.

9) Хр. Шалдев, Прилеп за своит' училища, Македонски преглед, год. I, Софија, 1924, с. 46—55.

Грижата околу изнаоѓање на приватна куќа како привремена зграда за женско училиште во градот, потоа куќата за домување на учителката, пријата за нејзиното материјално издржување и сите училишни потреби кои ги изискувал наставно-воспитниот процес ги вршела Прилепската црковно-училишна општина преку еден свој специјален орган — Училишното настојателство. И ентузијазмот на младите прилепчанки во првата година бил на висина. Така во учебната 1865—1866 година училиштето го посетувале 180 ученички. Немаме точни податоци кои предмети учителката Петкова ги предавала во училиштето. Но за втората учебна година имаме, според нас, непотполни податоци дека во наставата Петкова ги предавала следниве предмети: света историја, прво знаење, краснопис, шиење и пеење¹⁰⁾. Ова го согледуваме од испитите на крајот на втората учебна година во женското училиште од 23 јуни 1867 година.

Од горново можеме да извлечеме некои заклучоци и тоа дека иако условите за успешно изведување на наставата не биле на висина, сепак резултатите од работата на училиштето биле мошне успешни. Интересот на народот кон училиштето, добриот успех на ученичките, нивниот квантум на знаење и др. најдобро можеме да го согледаме на крајот на учебната година, кога по обичај се изведувале училишните испити. Еве за тоа што пишува цариградскиот весник „Турција“ од 1866 година: „Испитите во женското училиште се спроведоа по две недели од оние на машкото. Сите кои беа во Прилеп, тргнаа да присуствуваат и да бидат сведетели на ова поприште за секој прилепчанец. Жените не забораваја да тргнат со мажите, та со еден збор и мало и големо се собраа по божјата служба на определението место — училиштето.

По молитвата која беше испеана од протопопт Н. П. Константин¹¹⁾ за долголетието на пресветлиот цар Султан Абдул Азис и за успехот на учениците, една од девојчињата одржа кратка реч составена од учителката¹²⁾, која толку ги рани срцата на присутните, што мнозина не можеа да се воздржат а да не заплачат. Испитите започнаа и се завршија со голем интерес по што се испеаја неколку песни за царот. Немаме намера да ги фалиме и да споменуваме што и какви предмети беа застапени. Сакам само да кажам дека натажените лица и свенатите срца на народот, како резултат од испитите во машките училишта, сега се развеселија и насмевнаа, и се окуражија гле-

¹⁰⁾ Никола Ганчевъ Еничеревъ, Спомени отъ моето учителство въ Прилѣпъ, Сб. НУНК, кн. XX, София, 1904, с. 17; истиот: Възпоминения и бѣлѣжки, София, 1906, с. 91.

¹¹⁾ Хаџи поп Константин Ингович, претседател на Црковно-училишната општина, владички намесник на Пелагониската митрополија и претставник на христијанското население во градот пред месните турски власти.

¹²⁾ Недела Петкова Караиванова.

дајќи како вонредно одговорија младите Македонки. Народот заедно со градоначалниците¹³⁾, еднодушно поттикнаат од резултатите на испитите, побрзаа да се согласат да ја ангажираат учителката и за следната година. Уште порадосно е за нас дека почнаа да се купуваат потребните работи за зградата. „¹⁴⁾“.

Акцијата на Прилепската црковно-училишна општина околу нејзиното заангажирање за да се изгради посебна зграда за потребите на женското училиште во градот, мошне звучно била означена во тогашниот печат¹⁵⁾. Така весникот „Времеја“ од 1866 година истакнува дека за споменатава акција „заслужуваат пофалба првограѓаните (старите)¹⁶⁾. Тие наши првограѓани, не само што ветуваат парична помош, туку даваат и морална, поттикнувајќи ги граѓаните да го помогнат започнатото дело“¹⁷⁾. И цариградскиот весник „Македонија“ пишувача за престојната изградба на женското училиште во Прилеп¹⁸⁾. „Со изградувањето на женското училиште“ во градот, истакнува друг еден анонимен автор на весникот „Турција“, „прилепчани ќе станат образовани и достоини за името Македонци (шпационираното насекаде во текстот е мое — А. Т.) што им останало од нивните предедовци“¹⁹⁾.

Споменатава интенција нашла свој одраз и на заседанијата на Црковно-училишната општина, каде што се дискутирало околу потребите за изградбата на посебна училишна зграда за женското училиште во Прилеп. Меѓу другото, се сугерираше да се собираат парични средства од самото население и од побогатите граѓани. Во оваа акција за пример пак се посочени членовите на Општината. Дури и се собрал еден дел материјални средства и се направил обид да се купи место за училиштето. Еве што пишувача за ова познатиот просветен работник и историчар од Воден — Велко Думев. За изградбата зграда за женското училиште во градот „прилепчани собрал е 10 ил(јади — м. б.)

¹³⁾ „Обштинарите се наричат още градоначалници“. Историски архив на град Прилеп, фонд: Прилепска црковно-училишна општина — Изъ протоколитъ на общната; Иван Снегаровъ, Гръцки кодекси на Пелагонийката Митрополия, София, 1948, с. 12—15.

¹⁴⁾ В. „Турция“, бр. 7, 6. VIII. 1866 год. (Дописка од Прилеп, 12. IV. 1866 година).

¹⁵⁾ В. „Турция“, бр. 45, 14. V. 1866 г. (Дописка од Прилеп, 2. IV. 1866).

¹⁶⁾ Се смета дека станува збор за членовите на Општината кои некогаш ги среќаваме под терминот: градоначалници, првограѓани, општинари и др.

¹⁷⁾ В. „Времеја“, бр. 42, Цариградъ, 4. VI. 1866 год. (Дописка од Прилеп, 22. V. 1866 година).

¹⁸⁾ В. „Македонија“, бр. 14, Цариградъ, 4. III. 1867, с. 3, кол. II (Дописка од Битола 15. II. 1867 год.).

¹⁹⁾ В. „Турция“, бр. 49, 11. VI. 1866 год. (Дописка од Прилеп, 16. VI 1866).

гр.(оша — м. б). кои ги предале на Мирче Бомбол²⁰⁾ за да купи материјал. Но местото каде што требало да се гради (училишната зграда — м. б.) имало едно големо ореово дрво, коешто Власите не давале да се отсеке. Во тоа време изгорел и манастирот Св. Богородица²¹⁾. Власите со уште една причина се спротиставиле за да се почне градењето на училиштето; по нивното настојување, материјалот приготвен за женското училиште бил употребен за изградба на манастирот „Трескавец“⁽²²⁾. Така постепено оваа иницијатива спласнала. Секако за тоа влијание има и неадекватното за прилепската средна во тоа време послободно држење на учителката Недела Петкова, особено во текот на втората учебна година, која го одвратила вниманието и интересот на народот и Општината кон женското училиште. Заедно со тоа и акцијата за изградба на посебна зграда за училиште на младите прилепчанки привремено престанала.

Како резултат на успехот во првата учебна година на женското училиште во градот, Недела Петкова — Караиванова била наименувана за учителка и во наредната 1866—1867 учебна година. За таа цел договорот меѓу неа и општината станал во Димко Ачковиот ан²³⁾. Немаме подетални податоци за тоа како Петкова била погодена за учителка и за следната учебна година. Меѓутоа, во истото време, во истиот ан од страна на истава Црковно-училишна општина²⁴⁾ за главен учител во Прилеп бил наименуван Н. Г. Еничерев, кој доста детално го изнесува ова во своите спомени²⁵⁾. Веројатно на сличен начин била именувана и Недела Петкова за учителка во женското училиште и за следната година.

Во учебната 1866—1867 година дејноста на училиштето била знатно послаба. Сега тоа било сместено во две соби на горниот кат од куќата на Хаџи Кочо. Условите за работа биле мошне лоши. Од друга страна интересот на градските општин-

20) Еден од најбогатите прилепски чорбаци во ова време и долгогодишен и заслужен член на Црковно-училишната општина.

21) Пожарот во познатиот прилепски манастир Св. Богородица „Трескавец“ избувнал на 26. I. 1867 год. За таа цел калуѓерското братство на манастирот на чело со својот игумен Хрисант барало материјални средства за неговото обновување и реновирање. — Архив Србије, Београд, фонд: Београдска митрополја (1830—1870), П. 382, б. III. 1867, Прилеп; П. 463, 29. IV. 1867, Београд.

22) В. Думевъ, Изъ спомениѣ на двѣ учителки въ Македония... с. 62.

23) Истото, с. 61.

24) Прилепската црковно-училишна општина во 1867 година ја сочинувале следниве членови: Хаџи поп Константин (скратено Хаџи Попо) претседател на општината Димко Ачков, Хаџи Ангеле, Димшо Х. Илиев, Даме Петров, Диме Попето, Коста Марков, Коне Лепавцов, Јосе Крапчев, Ило Грашев, Мирче Бомбол, Михале Калугреја, Дамо Зека, Наум Маџар, Коста Митрев и Михале Врета (последниве пет членови биле Власи). — Н. Г. Еничеревъ, Спомени отъ моето учителство въ Прилѣпъ... с. 11; кај истиот, Въспоминания и бѣлѣжки... с. 80.

25) Н. Г. Еничеревъ, Въспоминания и бѣлѣжки... с. 80.

ски фактори за школување на женската младина како да се намалил. Впрочем, тоа се согледува и од бројот на запишаните 80 ученички. Кои биле основните мотиви за тоа?

Односот на народот, пред сè, на Општината кон дејноста на учителката не бил завиден. Несомнено дека прилепчани не биле задоволни од некои нејзини непожелни навики и манири, неадекватни за времето во кое таа живеела и делувала. „Воопшто слободното држење на учителката и пушењето тутун не им било симпатично на прилепчани, коишто не можеле да се помират со мислата, како една жена, притоа учителка и воспитачка на нивните рожби, може да си дозволи да пуши тутун и слободно да разговара со машките учители, коишто не ѝ се роднини“⁽²⁶⁾. Поради ваквата положба по одржаните набрзина годишни испити од 23 јуни 1867 година Недела Петкова-Караиванова го напуштила за секогаш Прилеп⁽²⁷⁾. Со нејзиното заминување престанало да работи првото прилепско женско училиште. Како што споменавме погоре, со тоа и привремено спласнала акцијата на народот и Општината за изградба на посебна зграда за потребите на женското училиште во својот град.

2.

Со заминувањето на учителката Петкова од Прилеп и престанување со работа на училиштето, во градот се почувствувала апатија кон секакво понатамошно одржување или поновно обновување на женското училиште. Ваквиот однос бил одразен и во тогашниот печат. Така анонимниот прилепски дописник во весникот „Македонија“ истакнува: „Сите знаеме дека е тоа (женското училиште — м. б.) затворено и сите се радуваме оти ќе се заштедат 5—6 илјади гроша“⁽²⁸⁾. Оваа клима на некој начин ја прикажува и Еничерев иако многу години подоцна од одиграните настани. Така во своите спомени за неговата долгогодишна учителска дејност во Прилеп, за оваа проблематика пишува: „Женското училиште остана затворено цели две години. Никој не смееше да им спомне на прилепчани за учителка“⁽²⁹⁾. Оваа апатија кон женското училиште и женската учителска професија воопшто е манифестирана и подоцна, особено за време на обидите за повторно отворање на женското училиште во градот. Во таква една ситуација, терзискиот еснаф во Прилеп

²⁶ Христо Шалдев, Градъ Прилѣпъ въ българското възраждане (1838—1878 год.), София, 1916 с. 61.

²⁷ Учителката Петкова својата просветителска дејност во Македонија ја продолжила во Охрид, Битола, Велес, Воден и Солун.

²⁸ В. „Македонија“, бр. 39, 36. VIII. 1867, кол. II. (Дописка од Прилеп, 12. VIII. 1867 година).

²⁹ Н. Г. Еничерев, Спомени отъ моето учителство въ Прилѣпъ... с. 24.

се жалел до Општината, заради тоа што нивниот сограѓанин Коне Волчев во еко на повторното основање на тоа училиште, ја нападнал женската учителска просветна дејност со „неприлични думи“. За таа цел Општината го казнила со една турска лира³⁰⁾.

Нешто подоцна меѓутоа, кога во борбата меѓу „старите“ и „младите“ т.е. чорбаџиите и еснафите, што ја добиле последниве, односот на прилепчани кон потребите од повторно отворање на женското училиште во градот се изменил. Особено кога во Општината доминантни позиции зазеле младите еснафско-граѓански снаги, интенцијата за повторно отворање на тоа училиште била веќе созреана. Во прилог на ова зборува дописката во весникот „Право“ од 1870 година, во која меѓу другото се вели: Иако „Општината не е во состојба да издржува една установа за жените...“, потребно е народот... „да го жртвува својот мал капитал и да го отвори женското училиште поканувајќи ги да притекнат на помош побогатите граѓани и еснафи“³¹⁾.

Женското училиште во Прилеп повторно било отворено во текот на 1870 година. Основател и организатор на училиштето пак била Прилепската црковно-училишна општина. Истата стапила во врска со Велешката црковно-училишна општина, околу нејзиното ангажирање за изнаоѓање проверена учителка за потребите за обновување на прилепското женско училиште. За таа цел велешкиот учител Костадин П. Босилков³²⁾ првовремено за прилепска учителка ја препорачал некуюја си Севастија Антонова.³³⁾ Меѓутоа, ова препорака не била уважена. Пак по препорака на споменатиот учител, Прилепската црковно-училишна општина ја погодила велешанката Славка Л. Палашова за „главна“ учителка во женското училиште. Палашова подоцна се одомаќинила во Прилеп и заедно со Захарија Манасиева, како нејзина помошничка, долги години учителствувала во Прилеп³⁴⁾. Оттогаш натаму прилепското женско училиште работело без престанок.

³⁰⁾ Историски архив на град Прилеп, фонд: Прилепска црковно-училишна општина, Изъ протоколитъ на обцината, 21/XII. 1871, Прилѣпъ.

³¹⁾ В. „Право“, бр. 29, Цариградъ, 14. IX. 1870, стр. 115.

³²⁾ Костадин. П. Босилков бил учител од 1868 до 1872 година во западниот дел на Велес. Добро го познавал турскиот јазик. Пред да стане учител се занимавал како книжар. Со својата културно-просветна дејност особено се истакнал во борбата против грчките митрополити во Велес. — (Васил К’нчов) Сегашното и недавното минџло на градъ Велесъ. — Краткъ очеркъ отъ К., Периодическо списание, год. VIII, кн. XV, Средецъ, 1892, с. 86.

³³⁾ Историски архив на град Прилеп, фонд: Прилепска црковно-училишна општина. Изъ протоколитъ на обцината, 1/XI. 1872, Велесъ.

³⁴⁾ Во учебната 1874—1875 година Училишното настојателство при Општината ја назначила прилепчанката Захарија Манасиева за помошничка на „главната“ учителка Палашова со месечна плата од 15 гроша. — Хр. Шалдевъ, Градъ Прилѣпъ въ бъл. възраждане... с. 62. Георги

Нашата основна интенција во трудов беше да ги прикажаме побудите, условите и текот на формирањето и развитокот на Првото женско световно училиште во Прилеп од 1865 до 1867 година. Од приложеново можеме да констатираме дека иницијативата на Прилепската црковно-училишна општина за основањето, издржувањето и дејноста на првото женско училиште во градот била примарна и најважна, особено во првата фаза од развитокот на училиштето. Сè додека Општината сите погоре споменати компетенции, како: пронаоѓањето на учителка која би се грижела за наставно-воспитната дејност на ученичките, нејзината материјална издршка, контролирањето дејноста и успехот на учителката и ученичките, пронаоѓањето на приватна просторија како привремено училиште, потоа интенцијата за прадење на училишна зграда за потребите на тоа училиште, — прижливо ги вршела и женското училиште во градот било во постојан подем. Во оној момент кога односот на Општината кон учителката и воопшто кон женската учителска професија се менува, адекватно на тоа и нејзината прижа се намалува, кое ќе придонесе за затворање на првото световно женско училиште во градот. Меѓутоа, подоцна кога тој однос се менува во корист на женската училишна професија и женското училиште, истото се обновува. Тоа ќе даде можности, особено со доаѓањето на Јосиф Ковачев во Прилеп, женското училиште да доживее повторно виден развиток и полет.

Трајчев смета дека Манасиева примила годишна плата од 500 гроша. — Георги Трајчевъ, Градъ Прилѣпъ... с. 138.

Во истото време Славка Палашова примала 4.250 гроша годишна плата, додека Јосиф Ковачев, како главен учител на машкото училиште и директор на училиштата во Прлеп примал плата од 120 т. лири; Никола Ганчев Еничерев примл 6.300, а Петар Димитров Орлов, роден во село Божишта, Костурско, 4.500 гроша годишно плата. — Историски архив на град Прилеп, фонд: Прилепска црковно-училишна општина, Изъ протоколитъ на обцината, 28/VII. 1975, Прилѣпъ.